

U predgovoru za knjigu *Aden Arabija*, Žan-Pol Sartr uporedio je Pola Nizana sa pobunjenom omladinom iz šezdesetih godina. Tu se Sartr priseća pobunjeničke zajednice koja neosetno povezuje njegovog nekadašnjeg školskog druga iz tridesetih godina i studente koji, trideset godina kasnije, kreću u napad na stari svet. Nizan je u posleratnom periodu dugo bio zaboravljen. Iskrsnuo je iznenada i ponovo je objavljivan na razmeđi dve revolucionarne decenije, aktuelniji nego ikada. »Iz godine u godinu«, kaže Sartr, »njegova ga je hibernacija podmlađivala. Juče je bio naš savremenik; danas je njihov.«¹ Potrebni su tačno određeni uslovi da jedno delo hibernira na taj način i izazove interesovanje novih generacija. Na ovaj ili onaj način, ono mora da »se obraća« omladini, što će reći da u najmanju ruku baci naročitu svetlost na svet u koji je ona uronjena.

Određenje onoga što je savremeno nalazi se u srcu ovog rada. Isto kao što se nalazi i odnos između savremenog i onoga što – privremeno ili konačno – to više nije. Naša se priča, međutim, neće ticati književnosti, već opšte teorije emancipacije. Tačnije rečeno, odnosiće se na nove kritičke teorije.

Izraz »kritička teorija« ima dugu istoriju. On tradicionalno označava – najčešće u jednini i velikim slovima – mislioce Frankfurtske škole, što će reći generacije filozofa i sociologa koji su se smenjivali na čelu *Institut für Sozialforschung* tog grada.² Međutim, u ovom delu će taj izraz biti upotrebljen

-
- 1 Jean-Paul Sartre, »Préface«, u: Paul Nizan, *Aden Arabie*, La Découverte, Paris, 2002, str. 13.
 - 2 U vezi sa istorijom Frankfurtske škole videti, Martin Jay, *L'Imagination dialectique. L'école de Francfort. 1923–1950*, Payot, Paris, 1989.

u mnogo širem smislu, i uvek u množini. U značenju koje će mu biti dato, on pokriva i *queer* teoriju koju je razvila severnoamerička feministkinja Džudit Batler, kao i metafiziku događaja koju je ponudio Alen Badiju, teoriju postmodernizma Fredrika Džejmsona, postkolonijalizam Homi Babe i Gajatri Spivak, *open marxism* Džona Holoveja ili pak hegelijanski neolakanizam Slavoj Žižeka.

Nove kritičke teorije *nove* su po tome što su se pojavile nakon pada Berlinskog zida 1989. godine. Iako je većina razrađena pre tog događaja, u javnom prostoru su se pojavile nakon njega. Na primer, ne može se razumeti ništa u teoriji »Imperije« i »Mnoštva« Majkla Harta i Tonija Negrija³ ako se ne vidi šta ona duguje italijanskoj marksističkoj struji kojoj pripada ovaj drugi, to jest »operaizmu«, koji se rađa početkom šezdesetih godina.⁴ Ipak, ta teorija, u svojoj aktuelnoj formi, izlazi na videlo tek početkom devedesetih. Novina kritičkih teorija tesno je povezana sa obnavljanjem društvene i političke kritike započetim u drugoj polovini devedesetih, povodom događaja kao što su štrajkovi u Francuskoj iz novembra-decembra 1995, demonstracije protiv STO u Sijetlu iz 1999, ili prvi »Svetski socijalni forum« u Porto Alegreu iz 2001.

Naravno, pitanje u kojoj meri je neka misao »nova« i koji joj to kriterijumi omogućuju da se donese sud o toj novini, i samo je složeno. Reč je o teorijskom pitanju po sebi.⁵ Da li odabiramo neki čisto hronološki kriterijum, smatrajući da je novo naprosto ono što dolazi »posle«? Ali, u tom slučaju, i najmanja beznačajna ideja koja se makar i malo odvoji od

3 Videti Michael Hardt i Toni Negri, *Empire*, Exils, Paris, 2000, [srpski prevod: Majkl Hart i Antonio Negri, *Imperija*, preveo Milosav Popadić, IGAM, Beograd 2005], i *Multitude. Guerre et démocratie à l'âge de l'Empire*, La Découverte, Paris, 2004.

4 O istoriji operaizma videti Steve Wright, *Storming Heaven. Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism*, Pluto Press, London 2002.

5 Videti Stathis Kouvelakis, »Le marxisme au XXI siècle : formes et sens d'une résilience«, u: Razmig Keucheyan i Gérald Bronner (prir.), *La Théorie sociale contemporaine*, PUF, Paris, 2011.

postojećih tokova misli morala bi da bude uključena u »novo«. Dakle, hronologija svakako nije dovoljna da se definiše novina. Da li je onda »novo« sinonim za »važno«? Ali »važno« sa kojeg stanovišta – intelektualnog, političkog, i jednog i drugog istovremeno? I ko prosuđuje o tom značaju? Hipoteza iznesena u ovom delu glasi da trenutno prolazimo kroz period tranzicije na politički i intelektualni plan, i da je prerano da se na takva pitanja odgovara jednoznačno.

Nova kritička teorija je *teorija*, a ne jednostavna analiza ili objašnjenje. Ona promišlja ne samo ono što jeste, već i ono što je poželjno. Stoga nužno sadrži političku dimenziju. *Kritičke* su one teorije koje preispituju postojeći društveni poredak na sveobuhvatan način. Kritike koje one formulišu ne tiču se ograničenih aspekata tog poretka, kao što je uvođenje poreza na finansijske transakcije, ili neka mera koja se odnosi na reformu penzionog sistema. Bila ona korenita ili nešto umerenija, »kritička« dimenzija novih kritičkih teorija leži u opštosti njihovog osporavanja savremenog društvenog sveta.⁶

Do druge polovine XX veka, težište kritičkih misli bilo je u zapadnoj i istočnoj Evropi. Danas se premestilo u Sjedinjene Države – bilo zato što su dotični autori državljani te zemlje, bilo, ako to nisu, zato što predaju na tamošnjim univerzitetima. Reč je o znatnom potresu u geografiji misli koji, kao što ćemo videti, nije bez posledica po prirodu savremenih kritičkih teorija.

Međutim, da se budućnost kritičkih teorija i dalje odigrava u zapadnim zemljama mogao bi da tvrdi samo neko ko

6 Nove kritičke teorije obuhvataju antikantovske struje, kao što su one koje nadahnjuju dela Mišela Fukoa i Žila Deleza. Stoga bi bilo previše restriktivno ograničiti značenje reči »kritika« na njeno kantovsko značenje. Jasno je, međutim, da se to značenje u njoj često sreće, naročito kad god je u igri neka kritika »kategorija« – društvenih, rasnih, seksualnih. Osim toga, opštost kritike sistema u izvedbi njegovih mislilaca i sama ima promenljivu geometriju: neki, poput marksista, usvajaju stanovište »totaliteta«, a neki drugi, poput poststrukturalista, osporavaju i samu mogućnost takvog stanovišta.

uporno ide kulturnom zaobilaznicom. Kao što je sugerisao Peri Anderson, možemo se kladiti da teorijska proizvodnja ide putem proizvodnje kao takve, ili, u svakom slučaju, da su njihove evolucije međusobno zavisne.⁷ Ne, kao što bi se mislilo u okviru nekakvog previše jednostavnog materijalizma, zato što ekonomija »u krajnoj instanci« određuje ideje, već zato što nove ideje iskrsavaju tamo gde se postavljaju novi problemi. A ti problemi iskrsavaju, ili će iskrsavati u budućnosti, u zemljama kao što su Kina, Indija ili Brazil.

Sticaj istorijskih okolnosti u kojima se uobličavaju teorije utiskuje njihove osnovne odlike u njih. »Klasični« marksizam koji je nakon Marksove smrti razvio Fridrih Engels – i koji je pre svega obuhvatao Kauckog, Lenjina, Trockog, Rozu Luksemburg i Ota Bauera – pojavio se na temelju velikih političkih i ekonomskih turbulencija koje su dovele do Prvog svetskog rata i ruske revolucije. Nasuprot tome, takozvani »zapadni« marksizam, čiji su inicijatori bili Lukač, Korš i Gramši, i kojem, između ostalog, pripadaju Adorno, Sartr, Altiser, Markuze i Dela Volpe, razrađen je tokom jednog perioda relativne stabilnosti kapitalizma. U temama kojima su se bavili ovi autori, ali i u njihovom teorijskom »stilu«, jasno je vidljiv trag svega toga. Tako, iako sve pripadaju marksističkoj tradiciji, čitava provalija razdvaja Hilferdingovu knjigu *Finansijski kapital* (1910) i Lenjinovu *Državu i revoluciju* (1917), Adornovu *Minima moralia* (1951) i Sartrovu *Idiot porodice* (1971–1972).

Šta je sa svetom u kojem se danas razvijaju nove kritičke misli? Ako je pad sovjetskog bloka podstakao iluziju o »novom svetskom poretku«, pacifikovanom i naprednom, ta nada je – za one koji su je imali – kratko trajala. Naša epoha se odlikuje, između ostalog, masovnom nezaposlenošću i opštim osiromašenjem, globalnim ratom, produblivanjem jaza između Severa i Juga i neizbežnom ekološkom krizom.

Današnji svet po svome metežu liči na svet u kojem se pojavio klasični marksizam. Po drugim aspektima se ipak oset-

7 Videti Perry Anderson, *In the Tracks of Historical Materialism*, Verso, London 1983, str. 24.

no razlikuje od njega, i to nesumnjivo i pre svega po odsustvu nedvosmisleno identifikovanog »subjekta emancipacije«. Marksisti sa početka prošlog veka mogli su da računaju na moćne radničke organizacije, kojima su često rukovodili, i čija je aktivnost imala za cilj da se savlada ono što je tada smatrano konačnom krizom kapitalizma. Danas ne postoji ništa slično, a nema sumnje da neće postojati ni u bliskoj budućnosti. Kad se to jednom konstatuje, kako nastaviti promišljanje korenitog društvenog preobražaja? To je izazov sa kojim se suočavaju savremene kritičke teorije.

PRVI DEO:
KONTEKSTI

1. PORAZ KRITIČKOG MIŠLJENJA (1977–1993)

Periodizacija

Sve počinje jednim porazom. Ko god poželi da razume prirodu savremenih kritičkih misli mora da uzme ovu konstataciju za polaznu tačku.

Od druge polovine sedamdesetih godina, za buntovničke pokrete rođene krajem pedesetih godina – naslednike mnogo starijih pokreta – počinje proces oseke. Razlozi za to su raznovrsni: naftna kriza iz 1973. i zaokret »dugog talasa« *slavnih trideset godina* [*Trentes Glorieuses*], neoliberalna ofanziva sa izborom Margaret Tačer i Ronalda Regana 1979. i 1980, slabljenje nekadašnje radničke solidarnosti, dolazak na vlast levice 1981, konačan gubitak kredibiliteta sovjetskog i kineskog bloka... Sandinistička revolucija iz 1979. godine u Nikaragvi bez sumnje je poslednji događaj koji ima odlike revolucije u tradicionalnom smislu. Iste te godine, na drugom mestu, iranska islamska revolucija prvi je u nizu političkih objekata koje je teško definisati i kojih će biti mnogo u narednim decenijama.

Taj proces oseke dostiže svoj najnedvosmisleniji izraz, ako ne i kulminaciju, u trenutku pada Berlinskog zida. Nešto se očigledno završilo oko 1989. godine. Sada treba uvideti šta je to i identifikovati trenutak u kojem je počelo ono što se tada završilo.

Ako pokušamo da obavimo periodizaciju, moguće je napraviti nekoliko preseka. Najpre možemo da tvrdimo da smo dospeli do kraja jednog kratkog političkog ciklusa čiji početak seže u drugu polovinu pedesetih godina. To je ciklus »nove levice«. Ovim nazivom se označavaju »levičarske« organizacije, pre svega maoističke, trockističke i anarhističke, kao i »novi društveni pokreti« kao što su, na primer, feminizam i

ekologija. »Nova levica« se pojavljuje oko 1956. godine u vreme izbijanja Suecke krize kada su sovjetski tenkovi ugušili ustanak u Budimpešti, i u godini Hruščovljevog izveštaja o Staljinovim zločinima na XX kongresu Komunističke partije Sovjetskog Saveza. Te godine u Francuskoj poslanici – a među njima i komunisti – izglasavaju posebna ovlašćenja za vladu Gija Molea, s ciljem da se »pacifikuje« Alžir.

Pripadati »novoj levici« znači odbiti alternativu koju su 1956. nametnula dva prisutna tabora, istovremeno nastavljaajući razvijanje radikalne kritike kapitalizma. To se, drugim rečima, sastoji u prokazivanju englesko-francuske politike prema Egiptu – i imperijalizma uopšte – i sovjetske intervencije u Budimpešti. Vrhunac »nove levice« pada oko 1968. i narednih godina, sve do, otprilike, 1977. godine (italijanski autonomistički pokret). Francuska i meksička '68, italijanski »puzeći maj« i vruća jesen 1969, argentinski *Cordobazo* (1969)¹ i Praško proleće, sve to pripada istom međunarodnom pokretu. Prva opcija periodizacije sastoji se u tvrdnji da se 1989. završio ciklus koji je 1956. započeo egipatskom i mađarskom krizom i reakcijama koje su usledile u okviru radikalne levice. Kubanska revolucija (1959) i Vijetnamski rat su takođe događaji koji su doprineli pokretanju tog ciklusa.²

Druga opcija periodizacije premešta početak političkog ciklusa koji se okončava oko 1989. u vreme ruske revolucije iz 1917, ili rata iz 1914. To je ono što istoričar Erik Dž. Hobsbaum naziva »kratkim XX vekom«.³ Rat iz 1914. i boljševička revolucija koju je taj rat, između ostalog, omogućio,

1 Ovaj argentinski buntovnički pokret, koji je nastao 29. maja 1969. u industrijskom gradu Kordoba u Argentini, doveo je do pada diktature Huana Karlosa Onganije.

2 O »novoj levici« videti Van Gosse, *The Movements of the New Left, 1950–1975: A Brief History with Documents*, Palgrave Macmillan, New York, 2008. Izuzetno filmsko podsećanje na taj period je *Le fond de l'air est rouge* Chrisa Markera (1977).

3 Erik Dž. Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka: 1914–1991*, preveo Predrag J. Marković, Dereta, Beograd 2002.